

ADAPTÍV ÉS EXTRAPOLATÍV BECSLÉSEK EGY SPECIÁLIS DISZKRÉT DINAMIKUS TERMELŐI-FOGYASZTÓI MODELLBEN¹

SZIDAROVSZKY FERENC ÉS MOLNÁR SÁNDOR
Arizonai Egyetem – Központi Bányászati Fejlesztési Intézet

Dolgozatunkban egy speciális diszkrét dinamikus termelői-fogyasztói modellt vizsgálunk. Feltesszük, hogy minden időpontban egyensúlyban van a kereslet és a kínálat. A termelők először megbecsülik a várható árat, majd az így adódó várható hasznukat optimalizálják. A rendszer globális aszimptotikus stabilitását vizsgáljuk meg statikus, adaptív és extrapolatív becslések mellett.

1. Bevezetés

Korábbi dolgozatunkban (Szidarovszky és Molnár, 1994) egy diszkrét dinamikus termelői-fogyasztói modellt vizsgáltunk, amelyben a rendszer dinamizmusát Arrow egy modelljéhez (1960) hasonló diszkrét egyenlet vezérelte, amely hiány esetén árnövekedést, többlettermelés esetén pedig árcsökkenést eredményezett. A piacot annak keresleti függvényével jellemeztük, a termelőket pedig azok költségfüggvényeivel. Minden $t \geq 0$ időpontban feltettük, hogy az összes termelő először valamilyen módon megbecsüli a várható árat, és a becslés alapján adódó várható profitját maximalizálja. A Szidarovszky és Yen (1994) dolgozatban ezt a modellt úgy módosítják, hogy minden időpontban feltételezik a kereslet és kínálat egyensúlyát, és a rendszer dinamizmusát a dinamikus előrejelzések vezérlik.

Ebben a dolgozatunkban a Szidarovszky és Yen (1994) által bevezetett modellt vizsgáljuk meg, és a rendszer globális aszimptotikus stabilitásával foglalkozunk adaptív és extrapolatív becslések mellett.

2. A matematikai modell

A Szidarovszky és Molnár (1994) dolgozathoz hasonlóan egy olyan piacot vizsgálunk, amelyben N termelő ugyanazt a terméket termeli. Legyen $x_k(t)$

¹A kutatást a Magyar-Amerikai Tudományos és Technológiai Közös Alap (JF No. 224) és az NSF (INT-9312030) támogatta. Beérkezett 1994. október 10.

a k -dik termelő termelési mennyisége a t időpontban ($k = 1, 2, \dots, N$; $t = 0, 1, 2, \dots$). Feltesszük, hogy költségfüggvénye kvadratikus:

$$C_k(x_k) = B_k x_k^2 + b_k x_k + c_k,$$

ahol az összes együtttható pozitív. Minthogy

$$B_k = \frac{1}{2} C_k''(x_k), \quad b_k = C_k'(0) \quad \text{és} \quad c_k = C_k(0),$$

egyedül az első, a konvexitást biztosító feltétel jelent csak megszorítást. Tegyük azt is fel, hogy minden időpontban az összes termelő először megbecsüli a piaci árat. Jelölje $p_k^E(t)$ a k -dik termelő becslését, és ezután az összes termelő maximalizálja várható hasznát. Vagyis $x_k(t)$ az

$$x_k(t) = \arg \max_{x_k \geq 0} \left\{ x_k p_k^E(t) - (B_k x_k^2 + b_k x_k + c_k) \right\} \quad (1)$$

szabállyal adódik. Feltesszük, hogy a profitmaximalizáló x_k érték pozitív, ellenkező esetben ugyanis a termelő kilép a piacról, így aszimptotikus vizsgálatok szempontjából nem kell többé számolnunk vele. Egyszerű differenciálással adódik, hogy

$$x_k(t) = \frac{p_k^E(t) - b_k}{2B_k}. \quad (2)$$

Feltesszük, hogy a piac keresleti függvénye lineáris: $d(t) = Dp(t) + d$, ahol $D < 0$ és $d > 0$. Az első feltétel az árban való csökkenést jelenti, $d > 0$ pedig szükséges ahhoz, hogy pozitív kereslet egyáltalán lehetséges legyen. Minden időszakban feltesszük a kereslet és kínálat egyensúlyát:

$$Dp(t) + d = \sum_{k=1}^N \frac{p_k^E(t) - b_k}{2B_k},$$

azaz

$$p(t) = \sum_{k=1}^N \frac{p_k^E(t) - b_k}{2B_k D} - \frac{d}{D}. \quad (3)$$

Minthogy a $p_k^E(t)$ becslések a megelőző árak és becslések függvényei, ezzel az egyenlettel egy diszkrét dinamikus rendszert definiálunk, amelynek struktúrája és stabilitási tulajdonságai alapvetően a $p_k^E(t)$ becslésektől függenek.

3. Adaptív és statikus becslések

Ebben a paragrafusban feltesszük, hogy az összes termelő *adaptív* becslést alkalmaz:

$$p_k^E(t) = \alpha_k p(t-1) + (1 - \alpha_k) p_k^E(t-1), \quad (4)$$

ahol $0 < \alpha_k \leq 1$. Ezeknek a becsléseknek az értelmezése és tulajdonságai megtalálhatók a Szidarovszky és Molnár (1994) dolgozatban. Megjegyezzük, hogy az $\alpha_k = 1$ speciális esetben a (4) becslést *statikusnak* mondjuk. A (3) és (4) egyenletek összevonásával egy elsőrendű lineáris differenciaegyenlet-rendszert nyerünk a $p(t)$, $p_1^E(t), \dots, p_N^E(t)$ változókra, amelynek együttható-mátrixa:

$$\mathbf{A} = \begin{pmatrix} \sum_{k=1}^N \frac{\alpha_k}{2B_k D} & \frac{1-\alpha_1}{2B_1 D} & \dots & \frac{1-\alpha_N}{2B_N D} \\ \alpha_1 & 1-\alpha_1 & & \\ \vdots & & \ddots & \\ \alpha_N & & & 1-\alpha_N \end{pmatrix}.$$

Tudjuk a lineáris rendszerelméletből (ld. például Szidarovszky és Bahill, 1992), hogy a globális aszimptotikus stabilitás szükséges és elégséges feltétele az, hogy az $\mathbf{A}$ mátrix sajátértékei az egységkör belsejében legyenek. $\mathbf{A}$ mátrix sajátérték-egyenlete a következő alakú:

$$\left(\sum_{k=1}^N \frac{\alpha_k}{2B_k D} \right) u + \sum_{k=1}^N \frac{1-\alpha_k}{2B_k D} v_k = \lambda u \quad (5)$$

$$\alpha_k u + (1-\alpha_k)v_k = \lambda v_k \quad (k = 1, 2, \dots, N).$$

A második egyenletből közvetlenül leolvasható, hogy

$$v_k = \frac{\alpha_k}{\lambda - (1-\alpha_k)} u. \quad (6)$$

Itt feltesszük, hogy $\lambda \neq 1 - \alpha_k$. Ellenkező esetben $\lambda = 1 - \alpha_k$, így feltételeink alapján $0 \leq \lambda < 1$, amely nem befolyásolja a rendszer stabilitását. A (6) egyenlőséget az (5) első egyenletébe helyettesítve $u \neq 0$ alapján azonnal adódik, hogy

$$\sum_{k=1}^N \frac{\alpha_k}{2B_k D} + \sum_{k=1}^N \frac{(1-\alpha_k)\alpha_k}{2B_k D(\lambda - (1-\alpha_k))} = \lambda. \quad (7)$$

Az egyenlet gyökeinek vizsgálata érdekében tegyük fel, hogy az α_k értékek között r különböző van, és jelölje G_l azon termelők halmazát, amelyek az $\alpha_k = a_l$ becslési együtthatót választják. Itt $a_1 > a_2 > \dots > a_r$ jelöli a különböző α_k értékeket. Ekkor a (7) egyenlet a

$$\sum_{l=1}^r \left(\frac{1}{2D} \sum_{i \in G_l} \frac{1}{B_i} \right) a_l + \sum_{l=1}^r \left(\frac{1}{2D} \sum_{i \in G_l} \frac{1}{B_i} \right) \frac{(1-a_l)a_l}{\lambda - (1-a_l)} = \lambda$$

alakba is átírható, amely ekvivalens a

$$\sum_{i=1}^r \frac{(1-a_i)a_i\beta_i}{\lambda - (1-a_i)} = 2D\lambda - \sum_{i=1}^r \beta_i a_i \quad (8)$$

egyenlettel, ahol

$$\beta_i = \sum_{i \in G_i} \frac{1}{B_i}.$$

Ha $a_l = 1$ valamilyen l mellett, akkor a (8) baloldalán eggyel kevesebb tag található, és a jobboldal struktúrája változatlan marad. Így feltesszük, hogy $a_l \neq 1$ ($l = 1, 2, \dots, r$), az elmondottak az $a_l = 1$ speciális esetre is érvényesek maradnak. Jelölje $g(\lambda)$ a (8) egyenlet baloldalát. Vegyük észre először, hogy az egyenlet ekvivalens egy $(r+1)$ -edfokú polinom gyökeinek megkeresésével, így összesen $(r+1)$ valós vagy komplex gyök létezik. Könnyen látható, hogy

$$\lim_{\lambda \rightarrow 1-a_i+0} g(\lambda) = \infty, \quad \lim_{\lambda \rightarrow 1-a_i-0} g(\lambda) = -\infty, \quad \lim_{\lambda \rightarrow \pm\infty} g(\lambda) = 0,$$

és az összes folytonossági pontban g lokálisan szigorúan csökkenő. A függvényt az 1. ábra mutatja, ahol az egyenlet jobboldalán szereplő lineáris függvényt is bemutatjuk. Az egyenletnek egy-egy gyöke van az $(1-a_1, 1-a_2)$, $(1-a_2, 1-a_3)$, $\dots$, $(1-a_{r-1}, 1-a_r)$ intervallumok belsejében, valamint $\lambda = 0$ is megoldás. Ez összesen r valós gyököt ad. Minthogy az összes (valós és komplex) gyökök száma $r+1$, és komplex gyökök konjugáltjaikkal együtt szerepelnek, az $(r+1)$ -dik gyök is valós. Könnyű látni, hogy a g függvény konkáv $\lambda < 1-a_1$ esetén, így a jobboldalt reprezentáló egyenes vagy érinti a görbét $\lambda = 0$ esetén (ekkor ez kétszeres gyök), vagy metszi azt még egy helyen. Így az összes gyök -1 és $+1$ közé esik akkor és csak akkor, amikor

$$g(-1) < -2D - \sum_{i=1}^r \beta_i a_i.$$

Egyszerű számolással látható, hogy ez az egyenlőtlenség ekvivalens a

$$D < - \sum_{k=1}^N \frac{\alpha_k}{(4-2\alpha_k)B_k} \quad (9)$$

feltétellel. Feltételeink mellett a jobboldal negatív, így a (9) egyenlőtlenség azt jelenti, hogy a keresletfüggvény D meredeksége elegendően nagy kell, hogy legyen abszolút értékben.

Tekintsük ezután azt a speciális esetet, amikor $\alpha_k = 1$ mindegyik termelő esetén. Ekkor a (9) feltétel a következőképpen módosul:

$$D < - \sum_{k=1}^N \frac{1}{2B_k} . \quad (10)$$

4. Extrapolatív becslések

Feltesszük most, hogy az összes termelő *extrapolatív* becslést választ:

$$p_k^E(t) = \alpha_k p(t-1) + (1 - \alpha_k) p(t-2) , \quad (11)$$

ahol $\alpha_k > 0$. Ezt az egyenlőséget a (3)-ba helyettesítve a

$$p(t) = \left(\sum_{k=1}^N \frac{\alpha_k}{2B_k D} \right) p(t-1) + \left(\sum_{k=1}^N \frac{1 - \alpha_k}{2B_k D} \right) p(t-2) - \left(\sum_{k=1}^N \frac{b_k}{2B_k D} + \frac{d}{D} \right) \quad (12)$$

rendszer egyenletet nyerjük, amelynek karakterisztikus polinomja:

$$\varphi(\lambda) = \lambda^2 - \left(\sum_{k=1}^N \frac{\alpha_k}{2B_k D} \right) \lambda - \left(\sum_{k=1}^N \frac{1 - \alpha_k}{2B_k D} \right) .$$

A Szidarovszky és Molnár (1994) dolgozat 1. Lemmája alapján a sajátértékek akkor és csak akkor vannak az egységkör belsejében, ha

$$- \sum_{k=1}^N \frac{1 - \alpha_k}{2B_k D} < 1$$

és

$$- \sum_{k=1}^N \frac{1 - \alpha_k}{2B_k D} > \max \left\{ \sum_{k=1}^N \frac{\alpha_k}{2B_k D} - 1 ; - \sum_{k=1}^N \frac{\alpha_k}{2B_k D} - 1 \right\} .$$

Mint hogy $D < 0$, ezek az egyenlőtlenségek a következőképpen foglathatók össze:

$$D < \min \left\{ \sum_{k=1}^N \frac{\alpha_k - 1}{2B_k} ; \sum_{k=1}^N \frac{1 - 2\alpha_k}{2B_k} \right\} . \quad (13)$$

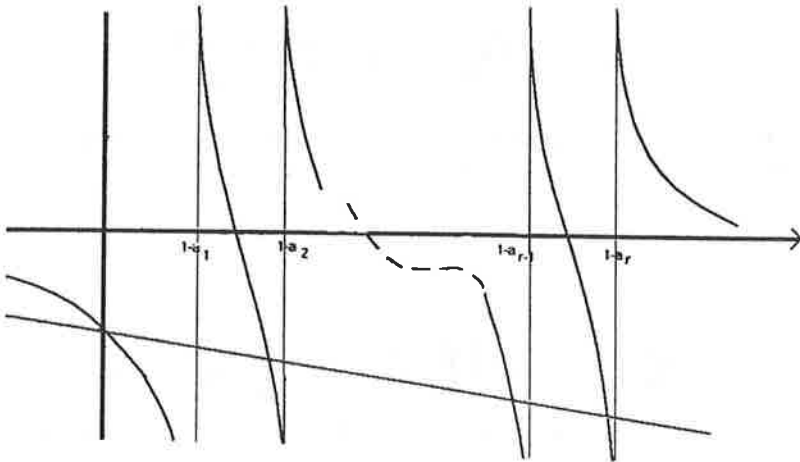
Ez a feltétel – hasonlóan az adaptív esetre – azt jelenti, hogy $|D|$ elegendően nagy kell, hogy legyen. Megjegyezzük, hogy az $\alpha_k = 1$ ($k = 1, 2, \dots, N$)

speciális esetben az extrapolatív becslések statikussá redukálódnak. Ekkor a (13) feltétel nyilvánvalóan a (10) egyenlőtlenségé egyszerűsödik.

5. Következtetések

Dolgozatunkban a Szidarovszky és Molnár (1994) modell módosításával foglalkoztunk. Részletesen megvizsgáltuk a rendszer globális aszimptotikus stabilitását statikus, adaptív és extrapolatív becslések esetén. Stabilitási feltételként rendre a (10), (9) és (13) egyenlőtlenség adódott. Ha az összes többi paraméter rögzített, akkor e feltételek azt jelentik, hogy $|D|$ értéke elég nagy kell, hogy legyen. Ha a rendszer globálisan aszimptotikusan stabilis, akkor $|D|$ értékét növelve az továbbra is aszimptotikusan stabilis marad. Hasonlóan a B_k értékek növelése esetén sem változik meg a rendszer globális aszimptotikus stabilitása.

Az itt bemutatott modell és a stabilitási feltételek többtermékes piacok esetére is átvihetők. Az általános modell ugyanúgy tárgyalható, mint a többtermékes oligopol modellek (ld. Okuguchi és Szidarovszky, 1990).

1. ábra. A g függvény grafikonja

Irodalom

1. Szidarovszky F. és Molnár S. (1994) Egy diszkrét dinamikus termelői-fogyasztói modell stabilitásáról (Publikálásra leadva, SZIGMA).
2. Arrow K. J. (1960) Price-Quantity Adjustments in Multiple Markets with Rising Demands. In K. J. Arrow et al. (eds.) *Mathematical Methods in the Social Sciences*. Stanford University Press, Stanford, CA.
3. Szidarovszky, F. és J. Yen (1994) Adaptive and Cournot Expectations in a Special Consumer-Producer Market (Publikálásra leadva, *Pure Math. and Appl.*)
4. Szidarovszky, F. és A. T. Bahill (1992) *Linear Systems Theory*. CRC Press, Boca Raton/London.
5. Okuguchi, K. és Szidarovszky F. (1990) *The Theory of Oligopoly with Multi-Product Firms*. Springer-Verlag, Berlin/Heidelberg/New York.

**ADAPTIVE AND EXTRAPOLATIVE ESTIMATIONS IN A SPECIAL
DISCRETE DYNAMIC PRODUCER-CONSUMER MODEL**

In our paper a special discrete dynamic producer-consumer model is examined under the assumption that at each time period the demand and supply are balanced. We examined the global and asymptotical stability of the system.

